

УДК 37.018.3:316.47

Ольга ЧИСТЯК,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, м. Київ

ВПЛИВ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ НА СТАН СФОРМОВАНOSTІ МІЖСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ ВИХОВАНЦІВ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ СІМЕЙНОГО ТИПУ

У статті здійснено аналіз понять “міжособистісні стосунки”, “стосунки”, “міжособистісні стосунки вихованців дитячого будинку сімейного типу”. Структурними компонентами міжособистісних стосунків визначено мотиваційно-емоційний та інструментально-поведінковий. Визначено та впроваджено психолого-педагогічні умови, а саме: родинне підтримуючо-соціалізуюче середовище, життєва ситуація успіху, переосмислення життєвої історії дитини та допомога в переживанні емоційно-травматичного досвіду.

Ключові слова: мотиваційно-емоційний компонент, інструментально-поведінковий компонент, міжособистісні стосунки, психолого-педагогічні умови.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Міжособистісні стосунки – це взаємозв’язки між людьми, які об’єктивно виявляються в характері і способах взаємних впливів, що здійснюються людьми один на одного в процесі спільної діяльності і спілкування. Вони опосередковуються системою умов і факторів, за допомогою яких люди сприймають і оцінюють один одного. Ці умови та чинники визначаються змістом, цілями, цінностями й організацією спільної © Чистяк О.

діяльності та виступають основою формування психологічного клімату в колективі.

Одним із перших, хто дав психологічну характеристику принципам організації міжлюдських взаємин, був А. Ф. Лазурський. Психологічні стосунки він визначає як внутрішні переживання, так і зовнішні дії, вибірковий характер яких визначає індивідуальну своєрідність кожної конкретної особистості [1].

Теорію А. Ф. Лазурського продовжив вивчати В. М. М'ясищев, який став автором концепції стосунків. Учений одним із перших розмежував внутрішнє та зовнішнє у міжособистісних стосунках, указуючи на можливість їх неузгодженості: "...в умовах вільної взаємодії можуть виявлятися істинні стосунки, але в умовах, де відсутня свобода, в умовах залежності однієї людини від іншої, істинні стосунки при взаємодії не виявляються, а навпаки, маскуються. Характер взаємодії залежить не тільки від стосунків, але і від зовнішніх обставин та становища людей, які вступають у взаємодію" [2, с. 34].

Науковець стверджував, що саме стосунки відображають дійсність людини, що її оточує. Від народження і до смерті людина є учасником соціальних стосунків, що склалися. Зв'язок людини з навколишнім світом та самим собою найбільше характеризує особистість. "Стосунки людини, на думку В. М. М'ясищева, базуються на її суспільних зв'язках з різними сторонами дійсності, які характеризують її особистість у цілому, в її активній свідомій вибірковості, вираженій як в окремих вчинках, так і в усій поведінці загалом" [2, с. 128]. Г. Андреева, А. Маслов, К. Олпорт, К. Роджерс визначили компоненти, які складають основу структури міжособистісних стосунків: когнітивний, афективний, поведінковий [3–6].

Метою статті є презентація змісту, структури, критеріїв сформованості міжособистісних стосунків вихованців дитячого будинку сімейного типу; висвітлення результатів емпіричного дослідження стану сформованості названих стосунків та впливу на ці стосунки, визначених нами психолого-педагогічних умов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізувавши середовищні умови зростання дитини, установлено, що в умовах

зростання дитини в закладі колективного проживання дитина зазнає деприваційних впливів, що змінює її уявлення про світ та, відповідно, змінює потребу дитини у спілкуванні та порушує процес формування міжособистісних стосунків як позитивно спрямованих; проте, в умовах родинного середовища названі стосунки сформувати можливо.

Розуміння того, що конкретні умови мають вирішальне значення у формуванні міжособистісних стосунків, зумовило висновок про доцільність застосування середовищного підходу під час вивчення психолого-педагогічних умов формування міжособистісних стосунків вихованців дитячого будинку сімейного типу (ДБСТ). Доведено, що ДБСТ має двоспрямованість, яка виявляється у поєднанні принципів сімейного проживання і спрямовального середовища, яке має на меті навчання та виховання щодо опанування дитиною нормами життя в суспільстві та формами позитивної міжособистісної взаємодії.

Поняття “міжособистісні стосунки вихованців ДБСТ” ми визначаємо як пряму і віддалену у часі комунікативну взаємодію, спрямовану на становлення успішної у соціумі особистості. Під успішною у соціумі особистістю ми розуміємо таку особистість, яка здатна планувати свої дії щодо зміни себе на краще, аналізувати наслідки цих змін, доводити цінність власних думок (ідей) іншим людям. Отже, можна стверджувати, що міжособистісні стосунки вихованців дитячого будинку сімейного типу залежать від середовища, в якому знаходиться дитина.

З огляду на те, що середовище ДБСТ є двонаправленим, з одного боку, природне сімейне середовище зростання дитини, а з іншого – має спрямовальний вплив з чітко визначеними орієнтирами, де позиція батьків-вихователів є домінуючою та спрямовальною, нами запропоновано двокомпонентну структуру міжособистісних стосунків, а саме: мотиваційно-емоційний та інструментально-поведінковий компоненти. Критерієм сформованості мотиваційно-емоційного компонента міжособистісних стосунків є наявність у вихованців ДБСТ потреби у спілкуванні з членами ДБСТ (батьками-вихователями й однолітками) та ціннісне ставлення до оточення. Критеріями сформованості інструментально-поведінкового компонента міжособистісних стосунків є розвинене поняттєве мислення, мисленнєві операції,

уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, розвинені комунікативні уміння і, як наслідок, – позитивно-орієнтована поведінка в соціальному просторі.

Для визначення стану сформованості міжособистісних стосунків вихованців ДБСТ було визначено діагностичний інструментарій, який було узгоджено із віком дітей, а саме: “Шкала емоційного відгуку” А. Меграбяна й Н. Епштейна [7] та вивчення рівня емпатійних тенденцій за І. Юсуповим [8], “Шкала реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності” Ч. Спілбергера – Ю. Ханіна [9], методика діагностики рівня шкільної тривожності Філіпса.

Шляхом обчислення середнього арифметичного даних методик визначено стан сформованості міжособистісних стосунків вихованців ДБСТ (див. таблицю).

Кількісні показники сформованості міжособистісних стосунків вихованців дитячого будинку сімейного типу (n = 75)

Вікова група	Кількість дітей	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Молодший шкільний вік	45 осіб	4 (8,89 %)	24 (53,33 %)	17 (37,78 %)
Підлітковий вік	30 осіб	2 (6,67 %)	15 (50,00 %)	13 (43,33 %)

Наведені у таблиці дані свідчать про те, що серед дітей як молодшого шкільного, так і підліткового віку переважає середній рівень сформованості міжособистісних стосунків. Високий рівень сформованості міжособистісних стосунків характеризується виявом позитивного ставлення до однолітків, переважанням пізнавального інтересу у процесі спілкування. Діти відчувають потребу у спілкуванні з однолітками, побудові з ними продуктивних міжособистісних стосунків, виявляють толерантність, повагу один до одного. Середній рівень сформованості міжособистісних стосунків характеризується виявом негативних стосунків до однолітків. Їм властива певна дистанція при взаємодії з однолітками. Для дітей з низьким рівнем сформованості міжособистісних стосунків характерно переважання негативного ставлення до однолітків, негативних установок у процесі спілкування,

вони не зацікавлені у побудові позитивних міжособистісних стосунків з однолітками.

На основі отриманих результатів нами була розроблена модель психологічного супроводу формування міжособистісних стосунків вихованців ДБСТ, підґрунтям якої є двокомпонентна структура міжособистісних стосунків вихованців ДБСТ. В основу моделі покладено запропоновані нами психолого-педагогічні умови, які сприяють формуванню позитивно-спрямованих міжособистісних стосунків, а саме: родинне підтримуючо-соціалізуюче середовище, яке сприяє зміцненню фізичного й психічного здоров'я дітей взагалі та зокрема дітей-сиріт, формуванню в них ціннісних орієнтацій; становленню певних рис та якостей особистості; життєва ситуація успіху, яка полягає у фіксуванні уваги вихователів на певному, навіть незначному досягненні дитини, що сприяє виникненню у дітей бажання бути "почутими", висловити власну думку з проблеми, що обговорюється, пропонувати, не боячись помилитися, свої варіанти змістовного обговорення; переосмислення життєвої історії дитини та допомога в переживанні емоційно-травматичного досвіду, що забезпечується психологічною готовністю батьків-вихователів до формування міжособистісних стосунків вихованців дитячого будинку сімейного типу, яка розглядається нами як складова комплексної характеристики особистості, яка володіє інформаційно-методичним забезпеченням цього процесу й ефективно його здійснює; активна спільна діяльність сприяє тому, що вихованці ДБСТ поступово навчаються поважати товаришів, розуміти їхні бажання, інтереси, вболівати не лише за свою частку праці, а й за роботу своїх товаришів та її кінцевий результат. У розділі подано програму формування міжособистісних стосунків вихованців дитячого будинку сімейного типу як своєрідний інструментарій упровадження у середовище ДБСТ, запропонованих нами психолого-педагогічних умов формування названих стосунків. Програма складається з двох розділів: 1. Формування готовності батьків до формування міжособистісних стосунків вихованців ДБСТ: ознайомлення з особливостями дітей-вихованців ДБСТ; рольовий тренінг, спрямований на розвиток змістово-операційного та соціального компонентів готовності,

які допоможуть батькам досягти успіху у створенні родинного підтримуючо-соціалізуючого середовища та життєвої ситуації успіху.

2. Підтримка сімей, які виховують дітей-сиріт: а) робота з дітьми: психотерапія психологічної травми дітей; індивідуальне консультування (за запитом дітей); соціально-психологічний тренінг, спрямований на формування компонентів міжособистісних стосунків, а саме: мотиваційно-емоційного компонента: потреби у спілкуванні, зниження рівня тривожності, розвиток емпатії; інструментально-поведінкового компонента: розвиток мисленневих операцій, поняттєвого мислення та мовлення; б) робота з батьками: індивідуальне консультування (за запитом батьків); в) робота із сім'єю в цілому: залучення батьків і дітей до спільної діяльності: організація колективних творчих справ, родинних свят. Після формувального здійснено контрольний етап дослідження стану сформованості міжособистісних стосунків вихованців дитячого будинку сімейного типу, який було спрямовано на перевірку ефективності програми формування міжособистісних стосунків вихованців дитячого будинку сімейного типу.

Дані свідчать, що після здійснення апробації у повному обсязі програми формування міжособистісних стосунків в експериментальній групі виявлено позитивну динаміку стану сформованості всіх складових компонентів міжособистісних стосунків: потреби у спілкуванні, емпатії, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, розвиток поняттєвого мислення, зниження тривожності. Проаналізуємо динаміку змін.

Так, високий рівень сформованості потреби у спілкуванні в дітей молодшого шкільного та підліткового віку контрольної групи залишився відсутнім, а в експериментальній групі, порівняно з констатувальним етапом, з'явилися діти з високим рівнем сформованості мотиваційної складової мотиваційно-емоційного компонента: по одній дитині молодшого шкільного та підліткового віку. Відповідно у кожній віковій групі на одну дитину стало менше із середнім рівнем сформованості названої складової. Це пов'язано з тим, що завдяки роботі окремо з батьками та з сім'єю в цілому: залучення батьків і дітей до спільної пошукової діяльності (організація колективних

творчих справ, робота над дослідницькими завданнями тощо), здійснення психотерапії психологічної травми дітей у вихованців як молодшого шкільного, так і підліткового віку з'явилася потреба у спілкуванні, пов'язана з пізнавальним інтересом.

Після завершення формувального етапу в експериментальній групі збільшилася кількість дітей молодшого шкільного та підліткового віку з високим рівнем емпатії: на одну дитину. У контрольній групі залишилося все без змін. Це пов'язано з тим, що дітей експериментальної групи було ознайомлено з прийомами саморегуляції поведінки; у процесі виконання певних вправ, ігрової діяльності виховували у дітей чуйність, повагу до іншого, здатність управляти своїм настроєм, емоціями.

Виявлено позитивну динаміку в розвитку поняттєвого мислення вихованців експериментальної групи. Так, стало на одну дитину молодшого шкільного віку менше з низьким рівнем розвитку поняттєвого мислення; на одну дитину підліткового віку більше з високим рівнем розвитку поняттєвого мислення. У контрольній групі залишилося все без змін. Це пов'язано з тим, що дітям експериментальної групи пропонувалися спеціальні завдання, спрямовані на розвиток поняттєвого мислення.

Виявлено позитивну динаміку в розвитку вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки вихованців експериментальної групи. Так, стало на одну дитину менше молодшого шкільного і підліткового віку з низьким рівнем розвитку вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. У контрольній групі залишилося все без змін. Це пов'язано з тим, що дітям експериментальної групи пропонувалися спеціальні завдання, спрямовані на розвиток уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, розвитку названих умінь сприяла також робота із сім'єю у цілому, а саме: організація родинних свят, колективних творчих справ.

Висновки. З огляду на позитивну динаміку сформованості міжособистісних стосунків в експериментальній групі можна стверджувати, що формувальний етап експериментального дослідження був вдалим. Як наслідок, запропоновані психолого-педагогічні умови містять наукову та практичну цінність і суттєво впливають на формування позитивних міжособистісних стосунків вихованців ДБСТ.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Перспективи її вивчення пов'язані з подальшим вивченням проблеми міжособистісних стосунків у підсистемах “батьки-вихователі” – “біологічна дитина”, “батьки-вихователі – прийомна дитина”.

Список використаної літератури

1. Лазурский А. Ф. Классификация личностей / А. Ф. Лазурский. – Петроград, 1921. – 401 с.
2. Мясичев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясичев // Избр. психол. труды / Акад. пед. и соц. наук Моск. психол.-соц. ин-т ; под ред. А. А. Бодалёва. – М. : Ин-т практ. психологии ; Воронеж : НПО МОДЭК, 1995. – 356 с.
3. Андреева Г. М. Социальная психология : учеб. пособие для вузов / Г. М. Андреева. – М., 1999. – 376 с.
4. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу ; пер. с англ. ; 5-е изд. – М. : Рефлбук ; Киев : Ваклер, 1997. – 304 с.
5. Олпорт Г. Становление личности / Гордон Олпорт // Избр. тр. – М. : Смысл, 2002. – 462 с.
6. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Р. Роджерс ; пер. с англ. – М. : Прогресс-Универс, 1994. – 478 с.
7. Опросник методики “Шкала эмоционального отклика” А. Меграбяна и Н. Эпштейна [Электронный ресурс] // Библиотека статей / Инструменты HR-менеджера. – Режим доступа : <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=847>
8. Методика И. М. Юсупова “Диагностика уровня эмпатии” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://psy.wikireading.ru/>
9. Шкала тревоги Спилбергера-Ханина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psyttests.org/psystate/spielberger-run.html>

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Митник О. Я.

Чистяк О. В. Влияние психолого-педагогических условий на состояние сформированности межличностных отношений воспитанников детского дома семейного типа

В статье проведен анализ понятий “межличностные отношения”, “отношения”, “межличностные отношения воспитанников детского дома семейного типа”. Структурными компонентами межличностных

отношений определены мотивационно-эмоциональный и инструментально-поведенческий. Определены и внедрены психолого-педагогические условия, а именно: семейная поддерживающе-социализирующая среда, жизненная ситуация успеха, переосмысление жизненной истории ребенка и помощь в переживании эмоционально-травматического опыта.

Ключевые слова: *мотивационно-эмоциональный компонент, инструментально-поведенческий компонент, межличностные отношения, психолого-педагогические условия.*

Chistyak O. The Influence of Psychological and Pedagogical Conditions on the State of Conflicts of the Interference Relationships of the Children's Childhood Housing

The literary sources analysis made it possible to state that interpersonal relationships are a qualitative characteristic of child development. At an early age it is implemented in the child – significant adult system, later, in other systems in accordance with changes in the child's social development situation. The category relationships is studied considering it as a comprehensive characteristic of child age development and condition of his/her successful socialization.

The concept of interpersonal relations of FTCH pupils is defined. In our opinion, the interpersonal relations of the FTCH pupils represent direct and remote communicative interaction aimed at successful personality formation. We consider successful personality as a personality capable to plan actions to change himself/herself for the better, to analyze the consequences of these changes, to bring the value of own thoughts (ideas) to other people. Proceeding from the fact that the FTCH environment is bi-directional: from one hand, it is natural family environment of a child's development; from the other hand, it has directing effect with clearly defined benchmarks, where the position of parent-educators is dominant and steering, we have proposed a two-component structure of interpersonal relationships, namely: motivational-emotional and instrumental-behavioral. Thus, in our opinion, the criteria for the formation of the instrumental-behavioral component of interpersonal relationships are developed conceptual thinking,

thinking operations, the ability to establish causal relationships, developed communicative skills and, as a result, positive-oriented behavior in social space.

The two-component structure model of psychological support for the formation of FTCH pupil's interpersonal relations is presented. The model is based on the psychological and pedagogical conditions we have proposed that contribute to the formation of positive interpersonal relationships. They are: family supporting and socializing environment; life situation of success; rethinking the child's life story and assistance in living emotional and traumatic experience, which is ensured by the psychological readiness of the parents-educators to form the interpersonal relationships of the pupils of the family-type children's homes, which is considered by us as a component of a complex personality trait that possesses informational and methodological support of this process and carries it out effectively; active joint activities contributes to the fact that the pupils of the FTCH gradually learn to respect their comrades, understand their desires, interests, and take care not only for their share of work, but also for the work of their comrades and the end result.

Positive dynamics of the formation of interpersonal relationships among FTCH children is revealed and analyzed, it is possible to state that the psychological and pedagogical conditions offered by us for the formation of these relations are effective.

Keywords: *motivational-emotional component, instrumental-behavioral component, the interference relationships, psychological and pedagogical conditions.*